

Aleksander Debelak, Alen Marinović, Tadeja Rudolf

Osnovna šola Bratov Mravljakov, Velenje

ŠALEŠKA ČITALNICA

POLITIČNE RAZMERE V ČASU NASTANKA ŠALEŠKE ČITALNICE

Šaleška dolina je v prejšnjem stoletju veljala za precej izrazito nemškutarsko območje, zlasti Šoštanju so to pogosto očitali. Po narodni pripadnosti je bila razdeljena na dva tabora. Gospodarsko napreden Šoštanj je bil nemško usmerjen, Velenje z okoliškimi kraji ter šoštanjska okolica pa slovensko. V nenehnem boju med obema taboroma nikakor ni bilo lahko ustanoviti centra, ki bi slovensko usmerjenim prebivalcem omogočal izražanje svoje narodne pripadnosti. Ne glede na takšno stanje pa je del zavednih Slovencev čutil potrebo, da se ideja slovenstva razširi med ljudi, da na ljudem dostopen način, Slovincem tu, omogočijo izražanje pripadnosti.

Dokaz za tako težko situacijo je prav gotovo članek v časniku "Slovenski gospodar" iz maja 1881, ki govori o nemško usmerjenem učiteljskem kadru v Šoštanju, katerega skrb naj bi bila, da učenci ob izstopu iz šole znajo pisati in brati, ne pa, da poznajo nekaj nemških besed, s katerimi naj se ob koncu šole ponašajo.¹

¹ Da je dopisnik iz Št. Ilja žrebelj dobro zadel, ko je o tamošnjem učitelju in nemškem "schulvereinu" pisal, svedoči najbolj dopis iz Šoštanja v graškeje "Tagespošti, kateri je sicer prav obširen in poln znanih nemških fraz, a niti nijedne temeljite besede na nahajaš v njem v obrambo naših čudnih pedagogov. Ta "Tagespoštlin" afterpedagog meni, da učitelj ni breznačajen, ako pri nemškem "schulvereinu" denarja prosi za nakup (?) učnih sredstev. Ko bi mi ne vedeli, da ta "schulverein" denar je pod nekimi pogoji deli, vsled katerih se vsako uspešno podučevanje dece v ralnih predmetih opovera, na kvar ljudske omiki! Vsakega učitelja prva in največja briga naj bode, da otroci dobro brati, pisati in računati znajo, na pa da, kar se dan danes čestokrat prigodi, otrok iz šole izstopi, pa še svojega imena pravilno napisati ne zna, a ponaša se prav otročje z nekoliko tujih besed, katere bo pravi Nmec za originalno kitajščino držal. Posebno priležna je našim deklicam uže beseda "gishont". A kaj se nemčurstvo za vse to briga? Njega namen je ponemčevanje. Vse to se njim pa le prekesno vrši. Toliko pohlevni in potrpežljivi Slovenci imajo tudi še debelo kožo. - Pri tej priliki hočem tukaj z neko zadovoljnostjo omeniti, da vendar še

Čeprav je že bil v veljavi zakon, ki je omogočal rabo materinščine v osnovnih šolah, je okrajni šolski svet leta 1883 sklenil, da je od petega šolskega leta dalje učni jezik nemški. Kljub vsemu pa je avtor članka videl nekaj optimizma v nastopu učiteljev na okrajni učiteljski konferenci v Celju, ko je večina učiteljev nastopila v slovenskem jeziku. Narodnostna razcepljenost je torej obstajala ravno pri tistih, ki bi za slovensko kulturo in narodno zavest morali narediti pravzaprav največ.

Kraju Šoštanju so v tem času očitali, da se bo "... trg Šoštanj tako ponemčil, da se bo smel po vsej pravici "štajersko Kočevje" imenovati ...".² V tem času so namreč bili nemški časniki skoraj v vsaki gostilni, za slovenske pivce, ki jih je bilo pravzaprav več kot nemških, pa nobenega. Kakšne možnosti za branje slovenskih del, pa čeprav zgolj časopisov, so imeli tisti, ki niso bili vključeni v šolski proces? Pravzaprav nobenih. V takšnih okoliščinah se je torej oblikovala ideja o ustanovitvi čitalnice za

nahajamo mnogo značajnih učiteljev v naši sredini, ki se ne dajo od kukavic v kozji reg vgnati, ter ne beračijo pri nemškem "schulvereinu" za "ehrengabe", karzlasti kaže zadnja celjska okrajna učiteljska konferencija, o katerej "Cillier Zeitung" hudo jamra, da so vsi učitelji svoje referate v slovenskem jeziku izdelali, razven enega, kateri je pa radi tega zbor oprostjenja prosil. Mar že drugi veter brije? "- č.

² Slovenski gospodar, Maribor, 12.maj 1881 piše: "Na Kranjskem se najse v sredi slovenske zemlje mesto Kočevje, katerem trdi Nemci prebivajo, ali tudi pri nas na slov. Štajerskem se bode sčasoma, kakor se kaže, trg Šoštanj tako ponemčil, da se bi smel po vsej pravici "ŠtajerskoKočevje" imenovati. No, kmalu uže tukaj pošten kmetič piti in jesti ne bo dobil, ako ne bo znal nemško, saj smo uže tako daleč, da naš občinski predstojnik besedice slovenski ne zna! Šoštanjska gospoda se tako od nekdanj na nemčursko stran pomika, a dan danes uže vsak "spiesburger" in rokodelček okolo nemškutarske zastave pleše, katero nakateri nemški hlapčoni tukaj pridno razvijajo. - Zares, žalostno za Šoštanj, da tukaj v nobenej gostilni, čeravno je skoro pri vsakej drugej hiši oštarija, ni najti slovenskega časnika, iz katerega bi si slovenski obiskovavci kaj novega prečitati zamogli! To je posebno za naše večje gostilne grdo, kojim izključivo le slovenski kmetje pripomorejo k obstanku. Nemške časnike najdeš skoro v vsakej gostilni, v tukajšnjem "gasthofu" še celo slovito "Celjanko", kojej neki šoštanjski (?) dopisun tako pridno dopisuje, da mu bo morala gotovo kakšen "penzijon" za njegovo delavnost zagotoviti. No, s tem se vendar še tolažimo, da je ovi pisač prav tako umazan, kakor njegova "Celjanka". Ta "gasthofski" oštarijaš pa res lepo hvaležnost kaže slovenskim kmetom, koji so mu v tako kratkem času na noge pripomogli, da ima za peščico nemčurskih pivcev dva nemška časnika, za slovenske pivce pa, kterih so skoro vedno prostori polni - nobenega slovenskega lista! Na noge torej, gostilničarji in tržani, kteri imate še kako iskrico narodnega duha v sebi, naročujte si preidneje slovenske časnike, zanimajte se posebno pri volitvah boljše za slovensko stvar, drugače zna kmalu naš lepí Šoštanj v širokem nemčurskem žrelu izginiti! - Opazovač."

Šaleško dolino in se v začetku leta 1882 že prvič pojavila tudi v javnih občilih. Leta 1882 je "Slovenski gospodar" objavil novico, da je čitalnica že v ustanavljanju, da pa imajo težave, kajti manjka pametnih, izobraženih mož, ki bi znali idejo uresničiti. Težave so nastajale tudi zaradi izbire primerne prostora, v katerega naj bi namestili čitalnico. Že v tej prvi novici je jasno izražena misel, da naj bi ta čitalnica ne delovala zgolj za Šoštanjčane, temveč bi bila namenjena tudi okolici. Postala naj bi namreč kulturno in narodnobuditeljsko središče celotne Šaleške doline.³

Člani odbora Šaleške čitalnice 1882 (originalna fotografija je izgubljena)

³Slovenski gospodar, 1882: "Dolgo je spavala v naši prijaznej dolinici narodna zavest, dolgo se je tukaj nemškutarilo, in uže se je bilo bati, da bode tudi Šaleško dolino zadela žalostna usoda toliko slovanskih pokrajin. Srce je moralo vsakega rodoljuba boleti, ako je premišljeval do sedaj razmere v naši dolini; povsod neka otožna mlačnost; malo narodnih izobražencev; prebivalci obeh trgov, pogosto žalibog nemčurji; nikjer nobenega takega zavoda, koji bi bil v stanu, priprosto ljudstvo za slovenstvo vnemati, tega opozorovati na pogubljivi propad, koji preti narodnemu življu v naši okolici. - Vendar zadosti dolgo smo blodili po temi; čas je, da nam napoči boljša doba in upati uže smemo, da tudi nam "vremena bodo se zjasnila". Vzbudila se je namreč v srcih nekaterih tukajšnjih narodnjakov blaga misel, osnovati čitalnico, katera naj bi imela nalogo, vzbujati v našem priprostam ljudstvu narodno zavest, l jubezen do domovine, ter ga osrčevati za obrambo proti obilnim in zvitim napadom sovražnikov ... Ali mi nočemo križem rok držati, ustanovili si bomo čitalnico v okolici, združili se bomo s tržani, kar jih je še narodnih, s kmeti, rokodelci in videli bomo, da naš trud ne bode zastonj ... Naša čitalnica naj bi torej ne bila samo za našo okolico, ampak ona naj bi postala središče celej Šaleške dolini ..."

Prvi konkretni korak na poti k čitalnici je bila veselica (v začetku leta 1882), ki so jo priredili v krčmi občinskega predstojnika, gospoda Mihe Tajnika. Namen te veselice je namreč bil, da prisotne Slovence seznanjajo z ustanovitvijo čitalnice v bližnji prihodnosti.⁴

Končno je bila 3. septembra 1882 leta ustanovljena prva čitalnica v Šaleški dolini, katere začetek so slovenski narodnjaki objavili v "Slovenskem gospodarju" 17. avgusta 1882.

USTANOVITEV ČITALNICE

Jeseni leta 1882 so bile razmere za ustanovitev čitalnice torej dovolj zrele, da so jo 3. septembra otvorili.

Ob ustanavljanju čitalnice so se pokazale prve težave. V Šoštanju ustanovitelji namreč niso mogli najti prostora, ki bi bil primeren za namestitev knjižnice in čitalnice. Po daljšem iskanju so se odločili, da sprejmejo ponudbo Mihe Tajnika, takratnega župana Družmirja, da se otvori kar v njegovi gostilni. S podobnimi težavami so se srečevali pravzaprav povsod, kjer so želeli ustanoviti podobna društva ali čitalnice. Če zasledujemo podatke o sedežih mnogih slovenskih čitalnic, lahko ugotovimo, da je večina teh res bila v gostilnah.

Težave so nastopile že pred samim ustanavljanjem, saj ni bilo jasno, kdo bo čitalnico pravzaprav ustanovil. Tisti, ki so bili dovolj izobraženi in so kaj veljali v takratnem Šoštanju, so namreč pogosto bili v ideji slovenstva nasprotnem taboru. Kdo bodo člani osnovalnega odbora? Kdo bo prevzel organizacijo kulturnih prireditev, kdo bo skrbel za dotok denarnih sredstev, kako se bo čitalnica financirala? Mnogo vprašanj, ki pa jih je močna želja vse prešla.

⁴ Slovenski gospodar, 1882: "Kot uvod v čitalnično društvo se je dne 5. t. m. priredila v krčmi g. obč. predst. Tajnika veselica s plesom in tombolo. Z veseljem smo videli v kako obilnem številu so se prebivalci iz vseh krajev Šaleške doline te veselice vdeležili. Bili so skoraj prostori pretesni ... Tombole so se prav živahno vdeleževali, mnogo smeha in veselja je bilo pri tem... Tudi nazdravljalo se je mnogo, in pri tej priliki je vrli Šoštanjski narodnjak s kratkimi, pa jedrnatimi besedami razložil pomen današnje veselice ..."

Potrebo po ustanovitvi čitalnice oziroma prostora in ustanove, kjer bi Slovenci govorili in se izražali v slovenskem jeziku, jasno kaže število prisotnih na otvoritvi le-te. Pričakovali so 300 do 400 narodno zavednih Slovencev, zbralo pa se jih je okoli 1000. Zanimivo je, da je bilo število kmečkega prebivalstva precejšnje.

Na dan otvoritve čitalnice so v trgu postavili velik slavalok, na katerega so napisali "Dobro došli!", goste pa so pozdravljali s streljanjem iz možnarjev. Na otvoritev so povabili savinjske Sokole, ki so jih vsi prisotni željno pričakovali. Telovadci so se kasneje predstavili tudi s telovadnimi vajami.

Otvoritev je potekala na vrtu Tajnikove gostilne in tudi tu je bil postavljen slavalok z napisom "Srčen pozdrav". Na vrtu so v ta namen postavili in z venci in zastavami okrasili dve veliki kolibi ter pripravili klopi za prisotne. Klopi je bilo pripravljenih za 300 do 400 gostov, le teh pa je bilo mnogo več.

Na otvoritvi so člani osnovalnega odbora poročali o ustanavljanju, sledilo je vpisovanje članov, ki so svojo pripadnost izkazali s takojšnjim plačilom članarine. Ta dan se je včlanilo nad 100 članov. Sledil je občni zbor z volitvami odbora. Kot izvoljeni predsednik je z govorom nastopil gospod Ivan Vošnjak, za njim pa še takratni deželni poslanec g. doktor J. Šuc. Uradnemu delu je sledila zabava.

Zabavo so začeli pevci mozirske čitalnice, nadljevali pa savinjski Sokoli s telovadnimi vajami. Sledile so mnoge zdravljičice, najbolj razigrani pa so tudi zaplesali.

Ustanovitelji čitalnice so na praznovanje ob otvoritvi povabili pomembne Slovence iz mnogih slovenskih krajev. Kakšen pomen so le-ti pripisovali dogodku v Šoštanju, kaže dejstvo, da so tisti, ki se slovesnosti niso mogli udeležiti, poslali pozdravna in opravičilna pisma ter s tem pospremili na pot novo čitalnico.

Eden tistih, ki je poslal pismo, je bil tudi šoštanjski rojak Miha Vošnjak. Ta je finančno podprl ustanovitev čitalnice. Čitalnica je že prvi dan obstoja dobila v dar prve knjige, saj so mnogi povabljeni, skupaj z denarnimi sredstvi, darovali tudi te. Med te njimi je bil gospod Bogoslav Novak iz Gornje Radgone,

ki je mladi čitalnici podaril sedem knjig iz svoje bukvarne. V svojem pozdravnem pismu je pisal: "Zahvalim se presrčno za meni poslano vabilo k otvorjenju in prvemu občnemu zboru čitalnice šaleške doline; žalibog mi ni mogoče se tega veselega dneva v vašej sredi veseliti, ker mi tega ne pripušča obilo delo. Pošljem pa Vam za Vaše mlado društvo 7 knjig iz moje bukvarne, izjavim, da pristopim Vašemu društvu kot reden član in priložim za letošnje leto 5 fl. Delujmo z vsemi svojimi močmi v povzdigo svojega naroda! Bog Vas živi, Bog blagoslovi Vaše mlado društvo!"⁵

Časnik "Slovenski gospodar" z dne 21. septembra 1882 navaja vrsto telegramov, ki so prispeli od mnogih rodoljubov ter mnogih drugih slovenskih čitalnic. Telegrami so poslale ljubljanska, postojnska, mariborska, vranska in celjska čitalnica.

Telegrami so pošiljali tudi mnogi zasebniki, združeni krajani mnogih slovenskih mest ter uredništvi časnikov "Slovenski gospodar" in "Slovenski narod".

Videti je, da ustanovitev "Čitalnice Šaleške doline", ni bil velik dogodek le za tamkajšnje prebivalce, temveč za vse Slovence.

DOHODKI IN INVENTAR ŠALEŠKE ČITALNICE

Podobno kot večina slovenskih čitalnic se je tudi šoštanjska ubadala s finančnimi težavami. Čitalnica namreč ni imela stalnega vira dohodka, ki bi omogočal nakup knjig, nabavo primerne inventarja ali organiziranja kulturnih prireditev. Nekaj denarja se je zbralo pri samem vpisovanju članov, ki so običajno prispevali kar lepo vsoto denarja. Kasneje se je stekal denar na račun čitalnice iz letne članarine, ki pa verjetno ni bila visoka. Dobri darovalci, ki so se s svojimi denarnimi prispevki izkazali ob sami ustanovitvi, so kasneje le še občasno nakazali denar. Kulturne prireditve, ki naj bi v blagajno čitalnice prinesle nekaj denarja, so komaj pokrivalo stroške organizacije, včasih pa je ob njih nastajala tudi izguba. Nenehno se je čitalnica torej srečevala s finančnimi težavami.

Podatkov o fondu knjig nimamo, so pa bile spravljene v pisarni družmirskega župana Mihe Tajnika. Čitalniški večeri so

potekali v gostilniških prostorih, torej posebnega tehničnega inventarja čitalnica ni imela, potrebovala pa ga tudi ni.

Kaj se je kasneje zgodilo s knjigami, ki so bile v lasti čitalnice, ne vemo. O tem smo se pogovarjali z vnukom Mihe Tajnika, gospodom Slavkom Stropnikom, ki še danes živi v isti hiši.

Gostilna Stropnik, sedež Šaleške čitalnice

SEDEŽ ŠALEŠKE ČITALNICE

Prvotni sedež Šaleške čitalnice je bil v Družmirju pri Basistu, tj. Stropnikova gostilna, katere lastnik je takrat bil gospod Miha Tajnik. V omenjeni stavbi je Tajnik, ki je bil takratni župan, uradoval, v sobi, ki je bila zavarovana z rešetkami, pa je bila hkrati tudi knjižnica. Sami prostori gostilne so služili za občasna zbiranja in kulturne prireditve, ki so jih prirejali člani čitalnice. Točnih podatkov o tem, kaj se je kasneje zgodilo z omenjeno čitalnico, ni. Ni znano, ali je prenehala delovati ali pa je bil le njen sedež prestavljen v Šoštanj. Franc Hribernik, amaterski zgodovinar iz Šoštanja, je zapisal, da je bil sedež čitalnice od leta 1884 v Šoštanju, kjer je bil vse do leta 1924, ko je čitalnica prenehala delovati.

Danes stavba, v kateri je bila prvotno čitalnica, propada, stoji namreč na področju, kjer je 400 metrov pod zemljo 100 metrov debela plast premoga. Njena usoda je podobna usodi mnogih hiš vasi Družmirje, ki jo lahko vidimo le še na precej starih fotografijah. Omenjena hiša je pravzaprav še edina, ki se ponaša z oznako Družmirje na hišni tablici. Hiša, ki je obdana s starimi, mogočnimi drevesi ter rodovitnimi polji, mora biti podprta, sicer bi se že zdavnaj sesedla. Na obisku pri družini Stropnik smo hoteli pogledati prostor, kjer so se nekdanje zbirali rodoljubi iz Šaleške doline, pa so nam povedali, da je to nemogoče. Gostilniški prostor in soba, kjer so bile shranjene knjige, je tako načet, da bi vstop za obiskovalce predstavljal nevarnost. Sedanji prebivalci hiše čakajo, da se bodo od tu preselili, preden pride do katastrofe.

Sedež Šaleške čitalnice je leta 1906 postal takratni hotel Austrija v Šoštanju. Hotel je zgradil Rajšter, stari oče bratov Mravljakov. Hotel se je kasneje imenoval Austrija, kasneje Jugoslavija, danes pa je to Kajuhov dom. Tu je čitalnica delovala vse do leta 1924, ko je prenehala z delovanjem.⁶

Tudi v hotelskih prostorih so potekale tako imenovane "veselice z gledališko igro in koncertom", na katerih je pogosto nastopila šoštanjka godba. V okviru čitalnice so delovali in nastopali tamburaši.

KNJIŽNICA IN ČITALNICA PRI KMETIJSKEM BRALNEM DRUŠTVU VELENJE

Šaleška čitalnica ni bila osamljen otok na področju slovenskega kulturnega delovanja v Šaleški dolini. Velenje ni imelo toliko težav z narodno razcepljenostjo svojih prebivalcev, zato je bilo tu oblikovanje slovenskih kulturnih središč nekoliko lažje in dostopnejše. Tu je nastalo "Kmetijsko bralno društvo za gornjo Šaleško dolino", ki pa ni edino gojilo bralne kulture. Morda je bilo le najbolj aktivno in takrat za to najbolj poklicano.

Leta 1893 je, s takrat ustanovljenim bralnim društvom, nastala verjetno tudi prva knjižnica v kraju. O tem poroča celjski

⁶ Franc Hribernik, Zgodovina Šoštanja, I., 1930; II. 1932; III. 1948; tipkopis v Muzeju Velenje.

časnik "Domovina". Podatkov o fondu knjig, ki se je zbral v knjižnici, žal ni.

Knjige so se zbirale s pomočjo mnogih rodoljubnih darovalcev, zagotovo pa je tudi samo bralno društvo del zbranega denarja od članarin, prireditvev, prostovoljnih prispevkov idr., namenilo za nakup knjig. Na naslov društva je prihajalo tudi takratno časopisje.

Fran Korun - Koželjski
(1868-1935), ustanovitelj
velenjske čitalnice pri KBD

Sedež bralnega društva je bil v gostilni, na domu Frana Koruna Koželjskega. Glasbenik Fran Korun - Koželjski je aktivno deloval v leta 1862 ustanovljeni Celjski čitalnici, ki je svoje delo še razširila leta 1897. V tej čitalnici je Koželjski nastopal kot kapelnik celjske narodne godbe, ki je igrala na kulturnih prireditvah in čitalniških večerih. V 90-ih letih je bilo torej življenje Frana Koruna Koželjskega tesno povezano s čitalniškim gibanjem. Ta povezanost je verjetno botrovala ideji, da tudi Šaleška dolina stopi na kulturno in politično prizorišče s svojo čitalnico. V času, ko je študiral na Dunaju, je v njem dozorevala ideja in ob njegovi vrnitvi domov, je dal pobudo za uresničitev le-te. Leta 1893 je bilo ustanovljeno "Bralno društvo gornje Šaleške doline", katerega program je bil enak drugim društvom in čitalnicam. Namen in cilji se niso razlikovali od drugih čitalnic.

O delu Frana Koruna - Koželjskega ter delovanju bralnega društva smo se pogovarjali z njegovim sinom dr. Antonijem Korunom, ki nam je odstopil tudi fotografije prvotne Korunove hiše, torej tiste, v kateri je bila čitalnica. Hišo so leta 1912 porušili, na njenem mestu pa je zrasla današnja Korunova hiša. /.../ Dr. Korun ni vedel, kakšna je bila usoda društva, v Kroniki Katoliškega slovenskega izobraževalnega društva v Šmartnem pri Velenju pa smo zasledili podatek o njegovem ponovnem delovanju.

Podobno kot v gostilni Mihe Tajnika je tudi v Korunovi hiši bil prostor s knjižnico in čitalnico. Tu so lahko člani društva prebirali časopise in knjige, lahko pa so si knjige izposojali tudi na dom. Društvo je prirejalo mnoge kulturne prireditve, od koncertov, iger, do številnih bralnih večerov.

Društvo je v letih I. svetovne vojne počasi zamrlo, ni pa uradno prenehalo s svojo dejavnostjo. Vodstvo in glavni akterji so se zamenjali, ko je društvo začelo delovati v okviru "Katoliškega slovenskega izobraževalnega društva" v Šmartnem pri Velenju.

Pričujoči zapis o čitalništvu na Šaleškem je odlomek nagrajene raziskovalne naloge "Bralna kultura v Šaleški dolini", ki sta jo v okviru MRRO Velenje 1994 opravila osmošolca A. Debelak in A. Marinović (mentorica T. Rudolf, prof.).